

trebalo da prati svako pozitivno naučno ostvarenje u historiografiji, nama je drago što je napor nekolicine intelektualaca doveo do takva rezultata. Uz primjedbu da stranom čitatelju zaista nedostaju podaci o autorima, to bi bila naša završna riječ.

Branka Pribić

*MILE JOKA, PAUL LAFARGUE, MARKSISTIČKI MISLILAC
I REVOLUCIONER, Beograd 1974. Izd. Institut za međunarodni
radnički pokret, str. 202.*

Monografija Mile Joke o Paulu Lafargueu sastavni je dio projekta »Istorije marksizma« Instituta za međunarodni radnički pokret u Beogradu. Autor te monografije naš je poznati kulturni radnik, novinar i publicist, koji se posebno bavi izučavanjem francuske povijesti. Njegov interes naročito su privukli revolucionarni duhovi te povijesti čija djela Mile Joka prevodi, uređuje i o kojima piše. Dosad su mu objavljena ova djela iz tog područja: »Radnička klasa Francuske u odbrani Republike«, 1948, »Saint-Just i Robespierre«, 1953, »Danton i Marat« 1955. (tekstove odabrao i uredio), »Babeuf i Buonarrotti«, »Hebertisti i Bijesni«, 1958, »Izbor iz djela Paula Lafarguea« 1957, »Nepoznata prepiska Engels — P. i Z. Lafargue«, 1958, »Diktatura proletarijata (Pariska komuna i oktobarska revolucija)«, 1959, »Utopijski socijalisti«, 1959, »August Blanqui« (pred štampom), uz niz drugih studija i prijevoda s francuskog jezika marksističke i političke problematike. Suraduje u više naših časopisa i novina, zatim u nekim talijanskim i ruskim.

Veliki francuski revolucionar i teoretičar marksizma Paul Lafargue ličnost je koja je, kako kaže Predrag Vranicki, »ne samo do smrti ostala konzekventna, uvijek na poprištu i u prvim redovima borbe za novoga čovjeka, nego je i sam marksizam, među rijetkima, znala stvaralački da primijeni i obogati« (*P. Vranicki, Historija marksizma, Zagreb 1961, 161*). Već kao mladi student medicine Paul Lafargue sudjelovao je u prvoj velikoj međunarodnoj omladinskoj manifestaciji u Liègeu protiv Drugog carstva i zbog toga bio izbačen iz svih francuskih univerziteta. Za vrijeme emigracije u Londonu, gdje je želio nastaviti studij medicine, upoznaje se s Karlom Marxom i njegovom kćerkom Lauron, svojom budućom ženom. Uz Marxa Lafargue otkriva, piše Mile Joka, pravu suštinu teorije o razvitku ljudskog društva«, prelazi »složen put nemirnog intelektualca da usvoji materijalistički metod i pogled na svijet, i u zreloj dobi, usprkos izvjesnim slabostima, ostavi francuskoj radničkoj klasi i cijelom čovječanstvu radove koji stoje u istom redu s ostvarenjima Plehanova, Mehringa i Labriole, spine bez kojih ne bi bilo moguće u potpunosti shvatiti razvojnu liniju cijele jedne epohe, značajne u razvitku i stvaranju klasnosvijesnog modernog proletarijata. U stvari, nastavlja dalje autor, njegove radove o programu i taktici partije ne može zaobići nijedan historičar francuskog i međunarodnog radničkog pokreta, ako želi da sagleda i utvrdi razvoj svjetskog revolucionarnog proleterskog kretanja« (7). Agitator i propagandist, borac-revolucionar, satiričar i pisac, Lafargue ustaje protiv svake eksploatacije i svakog ugnjetavanja, bilo klasnog bilo kojeg drugog. Djelo toga temperamentnog i tvrdoglavog »Kreolca«, kako

ga je nazivao Marx, »izraz je, nastavlja dalje Mile Joka, neobično složenog saznanja, stalnog uspona, širenja vidika od liberalnog republikanstva, prudonizma i blankizma do marksizma« (7). To je djelo istinskog revolucionara koji to ostaje do kraja života, koji sam sebi oduzima u 70-oj godini života zajedno sa svojom ženom, kultiviranom revolucionarkom profinjenog ukusa, da bi izbjegao staračku fizičku i umnu nemoć. U ličnosti Lafarguea, slaže se Mile Joka s Lenjinovom ocjenom, ujedinile su se »dvije epohe: epoha kada je revolucionarna omladina Francuske, zajedno s francuskim radnicima, u ime republikanskih sloboda jurišala na Carsvo, i epoha kada je francuski proleterijat pod rukovodstvom marksista vodio upornu klasnu borbu protiv cijelog buržoaskog sistema, pripremajući se za posljednju bitku s buržoazijom — za socijalizam« (7). Širok, svestran, dobar stilist, oštar, jetka i munjevita duha, uspoređivan je s Voltaireom a po nekim spisima i s Diderotom. Teško je, kaže Mile Joka, »odista naći takvog humanista, koji se svim svojim bićem zalaže za prava čovječje ličnosti, (i) slobodan razvoj individualnosti radnika«. Međutim francuski i ostali socijalisti često su osuđivali Lafarguea zbog anarhizma, ili su šutke prelazili preko njegova djela. Tek novija historijska istraživanja marksizma, i kod nas i u svijetu, reafirmiraju značajan i zanimljiv opus toga originalnog mislioca i stvaraoca. Pojavljuju se edicije i studije u mnogim zemljama ali to još ni izdaleka ne zadovoljava ni potrebe za kritičkim izdanjima ni zasluge koje ima autor.

Svoju monografiju o Lafargueu Mile Joka podijelio je u pet, po obimu vrlo neujednačenih, dijelova. Prvi dio nosi naslov »Paul Lafargue u socijalističkom pokretu«, drugi: »Teoretičar kolektivizma«, treći: »Nećemo usvajanje vlasti već njeno uništenje«. Četvrti i peti dio imaju samo po nekoliko stranica a naslovljeni su: »U jugoslavenskim zemljama« i »Rušilac i graditelj«. Djelu je dodana kronologija biografije Paula Lafarguea, bibliografija Paula Lafarguea, bibliografija radova o P. Lafargueu, imenski registar i registar pojmova.

U prvom dijelu nam Mile Joka interesantno i dokumentirano prikazuje političko-socijalnu atmosferu u kojoj se razvija i sazrijeva mobilan duh Paula Lafarguea, koji je svoj prvi revolucionarni istup uzeo kao svoj životni princip. Iznad svega cijenio je Lafarguea Blanquia, koji ga je gotovo fascinirao, a o kome je Mile Joka već pisao dok mu se opširnija studija nalazi u štampi: »Blanquijevo mesijanstvo i martirstvo, njegovu nepokorenu buntovnost cijenio je Marx, naročito Lafargue koji je kao član Generalnog vijeća naglašavao njegovu privrženost revoluciji i svoju odanost velikom revolucionaru. Posmatrajući izbliza 'tog strašnog borca koga trideset godina tamnovanja nije još slomilo i čije su srce i duh ispunjeni najčistijom ljubavi za revoluciju', Lafargue je osjećao da raste njegov revolucionarni žar te je odlučio da revoluciji 'služi cijelog svog života i svim svojim snagama. [...] U Sainte-Pélagie[...] srešćemo srećom revolucionera, Blanquija, onoga koji nas je preobrazio. On nas je sve zadržao [...] Nećemo mu ovdje držati slavopojke. Blanqui je jedan od onih ljudi koje ne treba hvaliti. Ali mi smatramo da mu se moramo javno zahvaliti i reći mu da ćemo se uvijek sjećati njegovih savjeta, naročito onog koji nam je dao onog dana kad je nas dvadesetak došlo da čujemo njegove poruke« (19).

Razdoblje I i II internacionale vrlo je burno, naročito u Francuskoj, teško ga je bilo shvatiti, snaći se u njemu i opredijeliti se, a ujedno ostati na historijski najbolje izabranom putu. To je doba jakih previranja i brojnih grupiranja oko teoretskih, programskih i taktičkih pitanja: prudonisti, pozitivisti, oportunisti — reformisti ili tzv. posibilisti (Brounss, Allemann), nezavisni socijalisti (Mille-

rand, Viviani, Briand, Jaurès) i dr. Ali koliko Blanqui fascinira Lafarguea toliko ga Marx i Engles, s kojima prisno suraduje, inspiriraju i poučavaju. Uz njihovo rukovodstvo on zajedno sa socijalistom Guesdeom izrađuje 1880. godine program radničke partije Francuske. Duhovit, oštrouman, Lafargue na originalan način primjenjuje Marxove pozicije, obilježavajući ih ličnom notom. Njegovi izvrsni eseji, pamfleti, polemike i teoretski radovi živo predočuju to burno doba, to više što Lafargue budno prati događaje i ni jedan važan problem njegova vremena nije mu stran: protivrječja buržoaskog društva i kapitalističkog društveno-ekonomskog uređenja, trustovi, burza, unutarne kontroverze u socijalističkom pokretu Francuske, materijalističko shvaćanje povijesti, problem svojine, religije, evolucije i darvinizma, pa čak i problemi jezika. Lafargueovo djelo nije sistematično, njegova teoretska razmatranja nisu uvijek prihvatljiva, pokatkad su jednostrana, pokatkad neodređena, počesto izraz romantičarskih raspoloženja, pokatkad nedovoljno osvijetljena i produbljena, ali živost njegova duha i raznovrsnost, kao i njegova konzekventnost, potvrđuju ga kao interesantnog marksističkog teoretičara. Značajnija djela su mu: »Pravo na lijenost« (1883), »Ekonomski materijalizam K. Marxa« (1885), »Neposredno poslije revolucije« (1887), »Komunizam i ekonomska evolucija« (1892), »Francuski jezik prije i poslije revolucije« (1895), »Postanak i razvitak svojine« (1895), »Ekonomski determinizam K. Marxa« (1909), i dr.

Ali Lafargue nije samo teoretičar. On je i praktičan borac i revolucionar, iako ga je njegov tast Karl Marx zaustavljao u praktičnom djelovanju, želeći time ukloniti opasnosti materijalne bijede i druge neugode od svoje kćeri Laure. No ni Lafargue ni Laura nisu najčešće poštivali dobromamjerne savjete Karla i Jenny Marx. Izgubivši svoje troje djece u prvim godinama života, i Lafargue i Laura se posvećuju revolucionarnoj aktivnosti. Iako napušta Pariz u najkritičnijem momentu uspostavljanja Pariške komune (pretpostavlja se pod pritiskom Marxa), sklanjajući se u Bordeaux, gdje su mu tada živjeli roditelji, Lafargue iskorištava to udaljenje iz Pariza da bi revolucionirao tamošnje stanovništvo. Ali živo zainteresiran za Komunu, ipak odlazi u Pariz, iako nakon uspostavljanja vlasti, na veliko nezadovoljstvo K. Marxa.

Teorijske postavke P. Lafarguea, videne na današnjem svjetlu, nisu uvijek dosegle naučnu visinu. Npr. uz ostalo, njegov pojam buržoazije nije bio razrađen. Buržoazija je za njega, kaže Mile Joka, »jedinствен klasni protivnik. U obračunu s njom, kao agitator, propagandist i pisac naučnih radova, nije uočavao njene slojeve i raslojavanje, njen istorijski progresivni dio u određenom vremenskom periodu i danim političkim uslovima i reakcionarni koji je kočio istorijski razvitak cjelokupnog francuskog društva« (72). Ostajući dosljedan klasnim pozicijama, obavljajući važne partijske funkcije, sudjelujući na kongresima u Francuskoj i izvan nje, Lafargue je u prvom redu praktičar, revolucionar koji se bavi revolucionarnom taktikom partije i odbacuje svaki oportunizam, podržava revolucionarni duh i na nacionalnom i na međunarodnom planu. On se, nastavlja Mile Joka, »s neobičnom energijom i dosljednošću zalagao za ostvarenje socijalističkog društva i prava ljudske ličnosti u kapitalističkom društvu i razbijao njene iluzije o slobodi njenog razvitka u kapitalističkom sistemu« (83).

U drugom dijelu, koji nosi naslov »Teoretičar kolektivizma«, Mile Joka nam predstavlja Lafarguea kao teoretičara marksizma. Međutim njegov je pristup više sintetičkog nego analitičkog karaktera, pa slabosti Lafargueovih teorija nisu tako vidljive. Nepomirljiv protivnik kapitalizma, kao društvenog poretka, Lafargue razvija svoju ekonomsku teoriju u nizu djela, npr. »Ekonomski deter-

minizam K. Marxa«, »Postanak i razvitak svojine«, »Religija kapitala« i dr. Umjesto opširnije analize tih djela iz koje bi se vidjele slabe točke Lafargueovog teoretskog rada, autor monografije zadovoljava se ovom ocjenom: »Sve ove Lafargueove kritike i naučne rasprave, usprkos slabostima, nesistematičnosti i nedovoljnoj razradi pojedinih pitanja — ekonomskih kriza u kapitalizmu, postanku financijskog kapitala i dr. — nisu suhoparno ponavljanje Marxovih i Engelsovih teorija nego originalno raščlanjivanje prisutnih pojava i procesa u ekonomskom, socijalnom i političkom životu Francuske i ostalih zemalja i naučno opovrgavanje buržoaskih teorija i propagandnih falsifikata« (95).

Lafargue je i preteča nekih danas aktualnih problema, kaže Mile Joka. Zbog njegova djela iz 1880. »Pravo na lijenost« »ideolozi 'društva dokolice' stavljaju ga u red Lagrangea i Fourastiéa kao 'velikog nepriznatog pisca', 'genijalnog prethodnika' 'revolucije dokolice', 'društva dokolice'. Zamijenimo li Lafargueovu riječ 'lijenost' sa savremenom 'dokolicom', što čine neki autori, pisac 'Pravo na lijenost' pojavljuje se kao pravi protagonist ideologije slobodnog vremena, u Marxovom idealnom smislu; kao pisac koji govori o fenomenu kompenzacije i evazije, kao kritičar 'etike rada' koji rad tretira samo kao 'korisnu strast', kao antitezu duha« (110).

Lafargueovo ime jedva se spominje ili ni ne spominje u francuskim enciklopedijama ili biografskim rječnicima. Međutim, »stvarne odnose — piše M. Joka — u složenim strujanjima francuskog socijalističkog i radničkog pokreta teško je upoznati bez Lafargueovih radova u kojima se vidi kako se kolektivističko učenje širilo među radnicima, seljacima i inteligencijom, kako su tekle političke borbe, radnički štrajkovi, procesi rukovodiocima Francuske radničke partije. U člancima — neki su prave manje studije — objavljivanima naročito od 1890. do 1910. godine, Lafargue je analizirao političke i društvene odnose u Francuskoj, pisao o partijskim i sindikalnim kongresima, proslavama Prvog maja, izborima, političkim strankama i položaju socijalističkog pokreta u zemlji. Pisao je, nadalje, o korumpiranosti buržoaske štampe, o položaju žene u kapitalističkom društvu i ženskom pitanju (žena našeg vijeka oslobodit će se i postati gospodar svoje ličnosti, često je naglašavao), o položaju umnih i fizičkih radnika, kriminalitetu i dr.« (113—114). Štoviše i njegove studije o »romantizmu, realizmu i naturalizmu, jeziku i revoluciji vjerodostojan su izraz strasti i afiniteta marksističkog kritičara-revolucionera. Pisane u epohi uspona francuskih kolektivista, kao što navodi i francuski književnik i poznavalac Lafargueovih književnih kritika, Jean Freville, između 1885. i 1896. godine, te studije predstavljaju prve marksističke ocjene književnih pravaca i umjetničkih djela u Francuskoj, pa i dalje. Međutim, decenijama su bile zaboravljene« (115).

Franz Mehring tvrdi, međutim, da je »Lafargue rođeni dijalektičar i kako je dijalektika stvorila najsolidniju vezu koja ga je ujedinila s Marxom; kako je dijalektički ulazio u nove i neistražene oblasti, ispitivao najosjetljivije tkivo — nadgrađnu, složeni odnos između baze i superstruktura, istraživao povezanost između ekonomskih struktura i preobražaja, koji su nastali u drugim sferama složene ljudske aktivnosti. Objašnjavajući društvena zbivanja i idejne procese, Lafargue, nastavlja Mile Joka, nije išao putem ovih marksističkih dogmatičara koji su učinili lošu uslugu istorijskom materijalizmu, pretvarajući marksizam u dogmu i novi katehizam. Naprotiv on je shvatio da je istorijski materijalizam samo metoda i zato njegovi teoretski radovi predstavljaju originalno i osebujno izlaganje i primjenjivanje Marxova i Englesova učenja« (135—136). Ali, ta ocjena, naglašava autor monografije, ne znači da »u studijama erudita, enciklo-

pedijski obrazovanog Lafarguea nema simplifisticčkih i devijacionističkih gledanja. U njemu katkada, naročito kada polemiše s protivnicima, prevagne ljubav za paradoksom — žrtvuje dio naučne istine blistavilu lijepog obrata, slučajnoj metafori i ljepoti rečenice — ili kad želi da problem što impresivnije predoči« (136). No sve to ne umanjuje interes za djelo Paula Lafarguea i ono je neopravdano bilo prešućivano.

U trećem dijelu, pod naslovom »Nećemo osvajanje vlasti već njeno uništenje«, Mile Joka pokušava pokazati da Paul Lafargue nije bio anarhist prema tradicionalnom značenju te riječi, jer postoji i njeno novije, možda prihvatljivije, tumačenje, iako ga mnogi teoretičari žele takvim prikazati. »Istina, kaže Mile Joka, njegova (Lafargueova) buntovna ličnost, živi temperament i snažno razvijena individualnost dovodile su do takvih postupaka koje su Marx i Engels nazivali 'sklonošću k anarhizmu', a drugi tu karakteristiku prihvaćali« (141). Ako bi se ta ocjena mogla primijeniti na neke istupe Paula Lafarguea, ne bi se mogla uzeti kao »ocjena cjelokupne Lafargueove djelatnosti, jer je sav Lafargueov aktivitet u suštoj suprotnosti s anarhizmom« (142). Pobornik političkog organiziranja radničke klase i vođenja samostalne klasne politike Lafargue je u mladim danima bio protiv osvajača vlasti i vlastodržaca: »mi nećemo osvajanje vlasti već njeno uništenje« pisao je on, jer »vlastodržac naš neprijatelj je naš« (u M. Joka, 196). Ne bi li se moglo zaključiti prije da je Lafargue kao mladi revolucionar bio samo prožet strahom i slutnjom, da će se svaka vlast izvitoperiti i da će izdati ciljeve i nade radničke klase? Lafargue, međutim, ne ostaje na pozicijama iz mladih dana već u djelu »Neposredno poslije revolucije« pledira za diktaturu proletarijata. I Guesde i Lafargue uviđaju neminovnost revolucije u Francuskoj ali revolucionarna i proleterska taktika i strategija ostala im je, kaže Mile Joka, nerazrađena.

Lafargue vjeruje u odumiranje države, čini mu se da će se samim formiranjem revolucionarne vlasti prijeći na samoupravni sistem. U »Programu radničke partije« piše među ostalim: »revolucionarna država će se morati organizirati tako kako bi sami radnici postali svojim vlastitim gospodarima i preduzimačima, svojim vlastitim direktorima. Revolucionarna vlast nije dužna nametati poštarama, službenicima telegrafa i željeznica, rudarima, radnicima koji su zaposleni u ljevaonicama, njihove direktore, pravila, radne odnose i cijene. Naprotiv ovi se radnici dogovaraju međusobno kako bi izabrali svoje inženjere, svoje upravitelje radionica i kako bi rasporedili među sobom dohotke« (u M. Joka, 162). Lafargue nije slutio svu složenost samoupravnog sistema i vjerovao je da će privilegirana klasa biti zauvijek ukinuta u tako organiziranom društvu, a zajedno s njom i birokracija. U idealno zacrtanim međuljudskim odnosima budućeg društva nije ni mogao naslutiti probleme koji bi mogli iskrsnuti.

U četvrtom dijelu, naslovljenom »U jugoslavenskim zemljama«, Mile Joka, na dvije-tri stranice svega, osvrće se na odjek Lafargueove misli u evropskim zemljama, američkim i posebno zemljama jugoslavenskih naroda. Usporedo s pojavljivanjem Lafargueovih djela počeli su se nizati njihovi prijevodi u hrvatskim, srpskim i drugim listovima, časopisima i kalendarima socijalistički orijentiranim. Lafarguea nije prihvatila samo malobrojna radnička klasa nego i intelektualni krugovi, naročito pod uplivom Jovana Skerlića, oko 1897, velikog poklonika ideja Svetozara Markovića. Preko Lafarguea, zapravo, naglašava Mile Joka, prodiru ideje K. Marxa i F. Engelsa na naš teritorij; njegovi članci podstiču i bodre na akciju.

Peti dio, pod naslovom »Rušilac i graditelj«, zapravo je vrsta zaključka. »Paul Lafargue, kaže Mile Joka, bio je u isto vrijeme rušilac i graditelj; razarao staro i gradio puteve novom društvu; agitator, propagandist, teoretičar, taktičar i strateg revolucionarne marksističke partije, koji je sve podređivao nužnosti društvenog preobražaja« (181). Njegovo cjelokupno djelo »prožeto osebnostima karakterističnim za francuski i međunarodni socijalistički pokret njegove epohe, poslije drugog svjetskog rata nanovo se vrednuje i ističe u socijalističkom svijetu, na Kubi, u Sovjetskom Savezu, Jugoslaviji i u samoj Francuskoj. Upravo zato što je njegova razorna kritika svega postojećeg bila poticana vizijom kolektivističkog društva« (182).

Tim riječima završava Mile Joka svoju monografiju o Paulu Lafargueu, pisanu s puno simpatije za taj živi revolucionarni duh, s puno razumijevanja za djelo i akciju i s jakim željom da se taj do kraja aktivan borac svoga doba otme zaboravu i da se njegovo djelo s kritičkim izdanjima ponovo stavi pred publiku. »Bilo je, kaže socijalistički pisac i erudit Bracke, i ima u Internacionali hiljade i hiljade ljudi koje su ganule, vodile i navele na razmišljanje Lafargueove stranice« (u M. Joka, 181). Međutim, nadodaje Mile Joka, njegovo značenje ne bi se moglo svesti samo na to. A čitalac te interesantne, lijepo i živo pisane monografije može samo požaliti što njen autor nije bio malo više analitičan nego što je sintetičan, što bi uvelike povećalo njezinu vrijednost, koja se i bez toga ne može negirati, to više što postoji vrlo malo djela takve vrste o Lafargueu.

Zlata Knezović

*SOVETSKIE LJUDI V OSVOBODITEL'NOJ BOR'BE
JUGOSLAVSKOGO NARODA 1941—1945. G.,
Moskva 1973, 260 str.*

Knjigu »Sovjetski građani u oslobodilačkoj borbi jugoslavenskih naroda, 1941—1945. god.« pripremio je za tisak Institut za vojnu historiju Ministarstva obrane SSSR, a sadrži uz predgovor urednika, kandidata nauka pukovnika V. J. Bistrova, opširniju raspravu T. S. Bušujeve »Narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji i sudjelovanje sovjetskih građana u njoj«, sjećanja osmorice sovjetskih građana — sudionika NOB-a, izvode iz dokumenata jugoslavenskih vojnih komandi, potvrde o sudjelovanju u NOB-u, malobrojne napise iz naše parizanske štampe, pisma i uspomene boraca.

Knjiga je, kao što piše u predgovoru, posvećena sudjelovanju sovjetskih građana u jednom od najaktivnijih evropskih pokreta otpora protiv fašizma, koje nije dovoljno istraženo ni u sovjetskoj ni u jugoslavenskoj povijesnoj literaturi. Čini nam se da je ovom knjižicom dobrim dijelom uklonjen taj nedostatak.

U opširnijoj raspravi T. S. Bušujeva daje relativno korektan prikaz razvoja narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji od skoma i komadanja stare Jugoslavije do pobjede nad fašizmom u proljeće 1945. U raspravi se iznose najvažnije mjere u vezi s pokretanjem ustanka, glavne borbe za vrijeme NOR-a, neke važnije političke odluke kao što je osnivanje Narodnog fronta, zasjedanja AVNOJ-a i dr. Ali u prvom dijelu rasprave nigdje se izričito ne ističe da je narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji bila borba ne samo protiv okupatora i domaćih izdajnika nego i protiv svih snaga starog društva, tj. da je bila socijalistička